

Michał Siedziako

Szczecin

Wybory do Sejmu PRL w latach 1952–1985*

Wybory do Sejmu PRL w latach 1952–1985 to temat zarówno szeroki, jak i — przede wszystkim z punktu widzenia historii politycznej — istotny. Sejm PRL był bowiem, przynajmniej nominalnie, w myśl przepisów prawa, „najwyższym organem władzy państwowej” w Polsce okresu rządów komunistycznych. Dla badaczy stwierdzenie to jest w sposób oczywisty niezgodne z prawdą. Niemniej jednak, aby utrzymać hegemoniczną pozycję w państwie, PZPR musiała zachować kontrolę nad Sejmem, czemu służyły określone praktyki stosowane m.in. właśnie podczas wyborów, w znacznej części niejawnie, za zamkniętymi drzwiami partyjnych gabinetów. Czyni to z nich zjawisko tym ciekawsze, iż obejmujące zarówno wymiar oficjalny, jak i zakulisowy, skrywany za propagandową fasadą.

Do podjęcia wskazanego tematu skłoniły mnie różne przesłanki. Najważniejszą był brak całościowego opracowania poświęconego temu zagadnieniu w literaturze naukowej. Ze względu na moje osobiste zainteresowania istotna była również możliwość połączenia podczas prac badań politologicznych z dociekaniem historycznymi.

Przy określeniu zakresu chronologicznego rozprawy nie miałem problemu z wyborem cezury początkowej. W 1952 r. została przyjęta Konstytucja PRL, sankcjonująca nowy system rządów, w którym centralne miejsce przyznano Sejmowi PRL. Pierwsze wybory do izby odbyły się w październiku tego samego roku. Więcej wątpliwości wzbudzało wyznaczenie daty stanowiącej cezurę końcową dysertacji. Ostatnie wybory do Sejmu PRL (X kadencji) odbyły się bowiem w 1989 r. Głosowanie to znacząco odbiegało jednak od wszystkich wcześniejszych, organizowanych pod rządami PZPR. Co najważniejsze: pojawił się w nim element rywalizacji, natomiast wyborcom przyznano prawo realnego wyboru (choć dotyczył on tylko 35 proc. posłów oraz — dodatkowo — 100 proc. składu przywróconego do systemu organów władzy państwowej Senatu RP). W kampanii wyborczej starły się dwa obozy polityczne, reprezentujące odmienne wartości, cele i programy: obóz dotychczasowych władz oraz obóz solidarnościowy, obejmujący tzw. konstruktywną (skłoną do podjęcia negocjacji z władzami) część ograniczanej do tej pory w legalnej działalności opozycji, skupioną wokół

* Autoreferat pracy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Antoniego Dudka. Recenzentami byli: dr hab. Krzysztof Kosiński, prof. Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, oraz dr hab. Krzysztof Kowalczyk, prof. Uniwersytetu Szczecińskiego. Publiczna obrona odbyła się 23 VI 2016 r. na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Lecha Wałęsy. Powyższe, jak również fakt, iż wyborom czerwcowym w 1989 r. poświęcono już znaczną liczbę odrębnych opracowań oraz szerokich fragmentów prac dotyczących schyłku systemu komunistycznego w Polsce¹, zadecydowało, iż badania zamknąłem na ostatnich zupełnie nierywalizacyjnych wyborach do Sejmu PRL, przeprowadzonych w październiku 1985 r.

Przystępując do prac badawczych, postawiłem sobie za cel przeprowadzenie możliwie wieloaspektowej analizy wyborów do Sejmu PRL. W kręgu mojego zainteresowania znalazły się zatem przepisy prawa oraz działania podejmowane przez władze w kolejnych kampaniach wyborczych zarówno oficjalnie, jak również zakulisowo, takie jak dobieranie kandydatów na posłów, mechanizmy kontroli PZPR nad zaangażowanymi w organizację wyborów instytucjami i organizacjami, manipulacje i fałszerstwa wyborcze czy związana z wyborami aktywność aparatu represji. Do obszaru moich zainteresowań weszły również różnorakie formy oporu i opozycji skierowane przeciwko wyborom, szczególnie widoczne podczas kampanii wyborczych w 1980 i 1985 r. Miałem przy tym na uwadze zmieniające się przez blisko pół wieku realia polityczne komunistycznego państwa, odróżniając na wstępie wybory okresu stalinowskiego od kolejnych głosowań, także zróżnicowanych, które odbywały się w okresie tzw. odwilży, w dobie względnej stabilizacji systemu władzy i wreszcie czasach kryzysu, który doprowadził do jego ostatecznego upadku.

W toku badań podjąłem próbę weryfikacji kilku hipotez badawczych. Po pierwsze, założyłem, że kluczowe decyzje w sprawie składu Sejmu PRL zapadały w gremiach kierowniczych PZPR. Po drugie, chciałem udowodnić, że system i praktyki wyborcze w PRL były mutacją rozwiązań stosowanych w Związku Sowieckim. Po trzecie, zakładałem, że o ile kampanie wyborcze przed kolejnymi objętymi analizą wyborami miały zupełnie nierywalizacyjny charakter, o tyle podczas układania list kandydatów za fasadą powszechnej jedności dochodziło do zakulisowej rywalizacji różnych grup i środowisk, zainteresowanych mandatem poselskim dla swoich przedstawicieli. Po czwarte, postanowiłem zbadać, czy wszystkie wybory do Sejmu PRL w latach 1952–1985 podlegały różnego rodzaju manipulacjom i fałszerstwom, stosowanym na różnych poziomach procesu wyborczego. Po piąte, zakładałem, że centralne kierownictwo PZPR, kontrolując ogłaszanie fałszywych wyników głosowań, jednocześnie dążyło do zdobycia wiedzy o ich prawdziwych rezultatach, w pewnym stopniu będących miernikiem rzeczywistej popularności władz PRL.

Przeprowadzone przed przystąpieniem do kwerend archiwalnych rozeznanie literatury przedmiotu utwierdziło mnie w przekonaniu, że w badaniach nad wyborami do Sejmu PRL w latach 1952–1985 istnieją wymagające uzupełnienia istotne luki. W okresie tym największym zainteresowaniem badaczy cieszyły się do tej pory wybory ze stycznia 1957 r. Pierwsze

¹ P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012; A. Małkiewicz, *Wybory czerwcowe 1989*, Warszawa 1994; A. Mazurkiewicz, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych wobec wyborów w Polsce w latach 1947 i 1989*, Warszawa 2007; *Wybory 1989. Dokumenty strony solidarnościowo-opozycyjnej*, I–II, red. I. Słodkowska, Warszawa 2009–2010; *Koniec pewnej epoki. Wybory parlamentarne 1989 roku w województwie szczecińskim w dokumentach*, wstęp, wybór i oprac. A. Kubaj, Warszawa–Szczecin 2010; *Wybory '89 w Polsce południowo-wschodniej w dokumentach SB*, wstęp J. Borowiec, D. Iwaneczko, wybór i oprac. J. Borowiec, Warszawa–Rzeszów 2009; A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2009, s. 273–333; K. B. Janowski, *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989). Studium historyczno-politologiczne*, Toruń 2004, s. 234–291; J. Skórzyński, *Rewolucja Okrągłego Stołu*, Kraków 2009, s. 349–361; P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Warszawa 2012, s. 467–482; *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów*, t. I–II, wybór, wstęp i oprac. A. Dudek, Warszawa 2009–2010, passim.

opracowania na ich temat ukazały się jeszcze w latach pięćdziesiątych², wysyp kolejnych nastąpił po przełomie 1989 r. Kluczowe znaczenie w tej grupie wciąż ma zbiór dokumentów opracowany i opatrzony wstępem przez Pawła Machcewicza³. Wspomniany badacz poświęcił wyborom ze stycznia 1957 r. również rozdział monografii polskiego roku 1956, w której skupił swoją uwagę przede wszystkim na nastrojach społecznych⁴. W ujęciu lokalnym bądź w ramach większych opracowań wyborami do Sejmu PRL II kadencji zajmowali się też m.in. Joanna Olejniczak, Tomasz Danilecki, Marcin Żukowski, Sebastian Drabik, Janusz Wróbel, Julian Kwiek, Michał Skoczylas, Piotr Ossowski, Paweł Ziętara, Robert Stokłosa, Mariusz Mazur, Stanisław Stęпка, Jakub Tyszkiewicz i Kazimierz Kozłowski⁵.

Tak dużej uwagi nie poświęcano już pozostałym wyborom sejmowym w objętym ramami chronologicznymi mojej rozprawy okresie. Kampanią wyborczą i głosowaniem z października 1952 r. w ramach szerszych publikacji i artykułów zajmowali się m.in. Tadeusz

² J. J. Wiatr, *Niektóre zagadnienia opinii publicznej w świetle wyborów 1957 i 1958 roku*, Warszawa 1959; Z. Pelczynski, *Poland*, w: *Elections abroad*, red. D. E. Butler, London 1959, s. 119–179.

³ *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu 20 stycznia 1957*, wybór, wstęp i oprac. P. Machcewicz, Warszawa 2000.

⁴ P. Machcewicz, *Polski rok 1956*, Warszawa 1993, s. 197–215. Zob. też angielskojęzyczne zmienione i rozszerzone wydanie: idem, *Rebellious Satellite. Poland 1956*, Washington–Stanford 2009, s. 214–233.

⁵ J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w województwie bydgoskim w okresie tzw. małej stabilizacji (1956–1970)*, Toruń 2010, s. 176–221; eadem, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w okresie rządów Władysława Gomułki*, w: *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 151–167; T. Danilecki, *Wybory z 20 stycznia 1957 r. w województwie białostockim — przygotowania, przebieg, wyniki*, w: „Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970, red. M. Markiewicz, Białystok 2012, s. 17–44; idem, *Formy oporu społecznego związanego z wyborami powszechnymi w Polsce w okresie „małej stabilizacji” — zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1 (19), s. 107–134; idem, *Formy oporu społecznego związanego z wyborami powszechnymi w okresie „małej stabilizacji” na przykładzie Polski północno-wschodniej*, w: *Wybory i referenda...*, s. 649–664; M. Żukowski, *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku w okresie Października '56 i wyborów do Sejmu w 1957 r.*, w: *Wybory i referenda...*, s. 169–204; S. Drabik, *Wojewódzka organizacja partyjna PZPR w Krakowie w Październiku 1956 i w okresie wyborów w styczniu 1957 roku*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1 (17), s. 247–261; J. Wróbel, *Kampania polityczna w Łodzi przed wyborami do Sejmu PRL 20 stycznia 1957 r.*, w: *Łódź w latach 1956–1957*, red. L. Próchniak, J. Wróbel, Warszawa 2006, s. 212–247; J. Kwiek, *Przebieg wyborów do Sejmu w styczniu 1957 roku w województwie krakowskim*, „Studia Historyczne” 2000, z. 1, s. 105–124; M. Skoczylas, *Przygotowanie, przebieg i wyniki wyborów parlamentarnych z 20 stycznia 1957 r. w województwie gdańskim w świetle dokumentów KC PZPR*, „Rocznik Gdański” 1998, t. LVIII, z. 1, s. 61–76; P. Ossowski, *Wybory do Sejmu PRL II kadencji w dniu 20 stycznia 1957 r. (na przykładzie Łodzi)*, „Acta Universitatis Lodzianensis” Folia Historica 2013, nr 91, s. 179–197; P. Ziętara, *Emigracja wobec Października. Postawy polskich środowisk emigracyjnych wobec liberalizacji w PRL w latach 1955–1957*, Warszawa 2001, s. 255–272; R. Stokłosa, *Wybory do Sejmu PRL w latach 1957–1969 w świetle wrocławskiej prasy*, w: *Obraz wyborów w prasie XIX i XX wieku na Pomorzu, Śląsku i w Wielkopolsce*, red. A. Chlebowska, J. Nowosielska-Sobel, Szczecin 2007, s. 363–379; M. Mazur, *Strategie perswazyjne w wyborach do Sejmu w latach 1947, 1952, 1957. Model porównawczy*, w: *Wybory i referenda...*, s. 489–507; S. Stęпка, *Władze partyjno-państwowe a chłop w okresie wyborów (1947–1957)*, w: *Reprezje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956). Materiały z konferencji naukowej 5–6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*, t. I, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003, s. 49–66; J. Tyszkiewicz, *Stany Zjednoczone wobec wyborów w Polsce (1947–1957–1989)*, w: *Wybory i referenda...*, s. 765–773; K. Kozłowski, *Od Października '56 do Grudnia '70. Ewolucja stosunków społeczno-politycznych na Wybrzeżu (1956–1970)*, Szczecin 2002, s. 131–153.

Wolsza, Andrzej Zaćmiński, Jacek Wojsław, Tomasz Rochatka, Jakub Tyszkiewicz, Alina Hutnikiewicz, Sebastian Drabik i Mariusz Mazur⁶. Głosowaniom w latach 1961–1980 bliżej przyglądali się natomiast tylko: Joanna Olejniczak, Robert Stokłosa, Sebastian Ligarski, Tomasz Danilecki⁷ oraz współautorzy pracy zbiorowej wydanej przez szczeciński Oddział Instytutu Pamięci Narodowej⁸, która pozostaje jedynym obszernym, przekrojowym opracowaniem poświęconym peerelowskim głosowaniom. Wzorów takich nie ma wydana w 1987 r. praca Jacka Raciborskiego i Jerzego J. Wiatra⁹, która mimo mylącego tytułu skupia się przede wszystkim na wyborach w latach 1957–1958 oraz 1984–1985. Wybory sejmowe w 1985 r. pojawiały się natomiast w opracowaniach naukowych tylko jako jeden z kilku wątków, często zresztą mało eksponowany¹⁰.

⁶ T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy piszą... Referendum i wybory do Sejmu w korespondencji Polaków (1946–1952)*, Bydgoszcz 2013; J. Wojsław, *Kampania propagandowa towarzysząca wyborom do Sejmu z 26 października 1952 roku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2010, nr 9, s. 133–153; idem, *Strategie propagandowe w latach apogeum stalinizmu na przykładzie wyborów do Sejmu z 26 października 1952 r.: język tekstu i obrazu*, w: *Wybory i referenda...*, s. 455–488; A. Zaćmiński, *Duchowieństwo Kościoła katolickiego w województwie bydgoskim wobec „wyborów” do Sejmu PRL: z 26 X 1952 roku*, „Zapiski Historyczne” 2009, t. LXXIV, z. 3, s. 61–76; T. Rochatka, *Aparat bezpieczeństwa w Wielkopolsce a wybory do sejmu w 1952 roku*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 2 (18), s. 275–298; J. Tyszkiewicz, *Propaganda wyborów do Sejmu PRL w 1952 roku na łamach prasy wrocławskiej*, w: *Obraz wyborów...*, s. 347–361; A. Hutnikiewicz, op. cit.; S. Drabik, *Bezpieka i partia wobec wyborów do Sejmu PRL I kadencji w 1952 r. w województwie krakowskim*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1 (11), s. 129–161; M. Mazur, *Strategie perswazyjne w wyborach do Sejmu w latach 1947, 1952, 1957. Model porównawczy*, w: *Wybory i referenda...*, s. 489–507.

⁷ J. Olejniczak, op. cit.; R. Stokłosa, *Wybory do Sejmu PRL w latach 1957–1969 w świetle wrocławskiej prasy*, w: *Obraz wyborów...*, s. 363–379; S. Ligarski, „Wybory” do Sejmu PRL w latach 1972, 1976, 1980 w prasie dolnośląskiej, w: ibidem, s. 381–415; idem, *Kampania wyborcza do Sejmu PRL w latach 1972, 1976, 1980 na przykładzie prasy dolnośląskiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1 (11), s. 335–358; idem, *Spółczesność polskie wobec wyborów do sejmu w 1976 i 1980 roku*, w: *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012, s. 328–348; T. Danilecki, *Formy oporu społecznego związanego z wyborami powszechnymi w Polsce w okresie „małej stabilizacji” — zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1 (19), s. 107–134.

⁸ *Wybory i referenda...*

⁹ J. Raciborski, J. J. Wiatr, *Wybory w PRL. Doświadczenia i wnioski*, Warszawa 1987.

¹⁰ Ibidem; K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych w latach osiemdziesiątych XX wieku na terenie województwa miejskiego łódzkiego w świetle solidarnościowej prasy bezdebitowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1 (11), s. 359–371; Z. Bereszyński, *Wybory w latach 1972–1989 oraz referendum społeczne w 1987 r. na Śląsku Opolskim. Działania aparatu władzy i środowisk opozycyjnych, akcje antywyborcze oraz spontaniczne przejawy postaw opozycyjnych wśród mieszkańców regionu*, w: *Wybory i referenda...*, s. 263–332; G. Waligóra, *Bojkot wyborów w latach 1984–1985*, w: *Wybory i referenda...*, s. 705–719; A. Friszke, *Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” (1982–1987)*, w: „Solidarność” *podziemna 1981–1989*, red. A. Friszke, Warszawa 2006, s. 113–119; P. Zwiernik, *Prasa podziemna opozycji politycznej w Poznaniu od wprowadzenia stanu wojennego do porozumień Okrągłego Stołu 1981–1989*, Warszawa–Poznań 2014, s. 357–360; W. Gieszczyński, *Od narodzin „Solidarności” do Trzeciej Rzeczypospolitej. Przemiany społeczno-polityczne w województwie olsztyńskim (1980–1989)*, Olsztyn 2011, s. 400–408; M. Czerwiński, *Demokratyzowanie wyborów w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, w: *Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, red. S. Drobczyński, M. Żyromski, Poznań 2004, s. 75–86; idem, *Demokratyzacja w PRL lat osiemdziesiątych*, w: *Demokracja i społeczeństwo. Studia z myśli politycznej i zmian ustrojowych w Polsce*, red. T. Godlewski, W. Jurkiewicz, Warszawa 2003, s. 39–48.

Kluczowe znaczenie w moich badaniach miały kwerendy archiwalne, prowadzone zarówno w archiwach centralnych, jak regionalnych. Najważniejsza część dokumentacji, którą wykorzystałem podczas prac nad rozprawą, jest obecnie przechowywana w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Są to zespoły akt (wymieniam w kolejności od najważniejszego z punktu widzenia przeprowadzonych badań): Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Państwowej Komisji Wyborczej (z lat 1952–1965), Biura Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Narodowego (FN; w zespole tym znajdują się także materiały Frontu Jedności Narodu — FJN, w latach 1956–1983), Rady Krajowej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego (PRON), wyborów do Sejmu PRL w 1952 r. oraz Kancelarii Sejmu w Warszawie. Kwerendą objąłem również zespół akt Stronnictwa Demokratycznego, ale odnalezione w nim materiały nie pozwoliły na poczynienie istotniejszych ustaleń i nie zostały finalnie wykorzystane w dysertacji. Tylko nieznacznie ciekawsze materiały odnalazłem w dokumentacji pozostawionej przez drugiego „satelitę” PZPR — Zjednoczone Stronnictwo Ludowe — w Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego.

Mając na uwadze rozrośniętą sprawozdawczość prowadzoną w ramach struktur PZPR, wynikającą ze stosowania zasad tzw. centralizmu demokratycznego (komórki partii niższego szczebla informowały szczegółowo o podejmowanych działaniach nadrzędne instancje partyjne), kwerenda w Archiwum Akt Nowych pozwoliła na odtworzenie mechanizmów związanych z organizacją tytułowych wyborów nie tylko na poziomie centralnym, ale też w różnych regionach kraju. Stąd jedynie jako materiały uzupełniające w rozprawie wykorzystane zostały archiwalia komitetów wojewódzkich PZPR, przechowywane w archiwach państwowych w Białymstoku, Gdańsku, Lublinie, Łodzi i Szczecinie.

Analogiczna konstatacja dotyczy materiałów aparatu wyborczego — PKW gromadziła dokumenty związane z działalnością komisji wyborczych wszystkich szczebli. Po kwerendzie w Archiwum Akt Nowych z dokumentacji PKW dotyczącej lat 1969–1985 korzystałem w Archiwum Prezydenta RP, gdzie stanowią one nieopracowaną część zespołu akt Kancelarii Rady Państwa.

Oprócz materiałów proveniencji partyjnej oraz administracyjnej związanych z organizacją wyborów ważną grupą archiwaliów, na której opierałem swoje badania, były dokumenty aparatu bezpieczeństwa PRL, przechowywane w archiwach Instytutu Pamięi Narodowej (opierałem się na materiałach centrali IPN w Warszawie, uzupełniając zaś wykorzystałem zasoby oddziałów Instytutu w Szczecinie i Wrocławiu). Szeroko korzystałem także z ogólnodostępnych aktów prawnych, publikowanych w „Dzienniku Ustaw” oraz „Monitorze Polskim”.

Odtworzenie zobiektywizowanego obrazu wyborów do Sejmu PRL oraz zakulisowych mechanizmów towarzyszących ich organizacji nie byłoby możliwe, gdybym nie sięgnął również do relacji. W ramach prowadzonych badań przeprowadziłem zatem wywiady m.in. z byłymi pierwszymi sekretarzami komitetów wojewódzkich PZPR w Gdańsku (Tadeusz Fiszbach), Szczecinie (Stanisław Miśkiewicz), Lublinie (Wiesław Skrzydło), Jeleniej Górze (Stanisław Ciosek), z szefami wydziałów organizacyjnych KW partii z Jeleniej Góry (Paweł Chocholak) i Szczecina (Ryszard Kowalski, Stanisław Nizio), z Janem Stopyrą (w latach 1973–1984 prezydent Szczecina, działacz lokalnych struktur PZPR), Jackiem Piechotą (działacz PZPR, poseł na Sejm PRL IX kadencji), Maciejem Szczepańskim (w latach 1972–1980 przewodniczący Komitetu ds. Radia i Telewizji, współtwórca gierkowskiej „propagandy sukcesu”), Urszulą Miedzińską i Marianem Szeflerem (szeregowi członkowie obwodowych komisji wyborczych). Peerełowscy dygnitarze często nie chcieli mówić o sprawach, które mnie interesowały, lub posługiwali się sentymentalną, wyidealizowaną wizją epoki, w której pełnili swe funkcje. Niemniej jednak rozmowy z nimi były dla mnie wartościowe poznawczo, nawet jeśli ewidentnie starali się narzucić mi fałszywy obraz czasów dyktatury

komunistycznej w Polsce. Ich opowieści, podobnie jak inne wykorzystane w rozprawie źródła, w zgodzie z wymogami warsztatu badawczego poddałem stosownej krytyce.

Jedynie pobieżny, uzupełniający badania archiwalne charakter, miały podczas moich prac badawczych kwerendy prasowe. Sporo z omówionych wcześniej opracowań naukowych na temat wyborów w PRL skupia się zresztą na udziale prasy w peerelowskich kampaniach wyborczych, stąd zagadnienie to mogłem potraktować jako w znacznej części zbadane i odwołać się do ustaleń innych autorów.

Mając na uwadze z pozoru *stricte* historyczny temat rozprawy, należy podkreślić, że podczas prac wykorzystywałem metody badawcze właściwe dla nauk o polityce. Metodologii politologicznej została podporządkowana struktura pracy oraz sposób formułowania wniosków — starałem skupić się na określonych zjawiskach i mechanizmach, choć oczywiście nieuniknione było również przedstawienie podstawowej faktografii. Punkt wyjścia stanowiła dla mnie metoda historyczna, umożliwiająca charakterystykę genezy i etapów rozwoju systemów wyborczych w państwach byłego bloku wschodniego. Zwracając uwagę na szersze tło historyczne oraz sytuację w różnych krajach strefy wpływów ZSRS, zastosowałem metodę komparatywną. Opisuując procesy i zjawiska polityczne związane z samą organizacją i przebiegiem wyborów do Sejmu PRL, opierałem się natomiast na metodach: analizy instytucjonalno-prawnej (zastosowanej przy opisie przepisów prawa wyborczego, wewnątrzpartyjnych regulaminów oraz działalności poszczególnych organizacji i instytucji zaangażowanych w proces wyborczy), decyzyjnej (podałem badaniom procesy podejmowania decyzji związanych z wyborami, np. obsadzania list wyborczych, zmian ordynacji wyborczej oraz ich implementacji) i systemowej (interesowały mnie rola i znaczenie wyborów w systemie politycznym PRL). Ze względu na liczne wątpliwości, dotyczące wiarygodności oficjalnych wyników analizowanych głosowań, zrezygnowałem ze szczegółowego ujęcia ilościowego, ograniczając się do przywołania danych zastanych. Analizując zachowania wyborcze, wykorzystałem natomiast elementy analizy behawioralnej (czerpiąc informacje z akt aparatu represji oraz skarg i listów przesyłanych władzom przez obywateli, przywołując konkretne przykłady, starałem się opisać typowe postawy wobec wyborów i wyjaśnić, z czego one wynikały).

Podstawowym problemem, z którym musiałem się zmierzyć, podejmując temat rozprawy, jest swoista dychotomia realiów politycznych PRL. System rządów komunistycznych w Polsce miał swoją fasadę, którą stanowiło to, co widoczne, oficjalne — swoisty teatr, w którego odgrywanie wciągani byli obywatele. Rzeczywistym funkcjonowaniem systemu w większym stopniu rządziły jednak nieformalne praktyki, które nie miały odwzorowania w oficjalnych dokumentach, przepisach prawa, propagandzie czy nawet wewnątrzpartyjnych regulaminach. Niemniej jednak wykorzystanie stosunkowo szerokiej bazy źródłowej, w tym archiwaliów, które w opisywanym okresie nosiły klauzulę tajności, relacji i literatury przedmiotu umożliwiło mi przedstawienie wyborów do Sejmu PRL w latach 1952–1985 w sposób wielowymiarowy, z uwzględnieniem zjawisk, które nie były widoczne dla przeciętnego obywatela PRL.

Przeprowadzone badania pozwoliły mi na weryfikację założonych hipotez i sformułowanie ogólnych wniosków. Za wniosek generalny można uznać stwierdzenie, że sposób wyłaniania posłów na Sejm PRL w latach 1952–1985 miał niewiele (poza samą nazwą) wspólnego z instytucją wolnych wyborów, stanowiących podstawę demokratycznych systemów politycznych. Uczestniczący w peerelowskich wyborach obywatele przypieczęto-wywali jedynie formalnie — w myśl zachowania pozorów demokracji — decyzje podejmowane wcześniej w strukturach PZPR, gdzie projektowano skład Sejmu zarówno pod względem politycznym, jak i społeczno-zawodowym. Przyszli posłowie byli wyłaniany w drodze wewnątrzpartyjnych ustaleń, kandydatów dokładnie weryfikowano, nie było mowy o jakiegokolwiek przypadkowości. Partia, dążąc do utrzymania hegemonii w systemie politycznym PRL, nie dopuszczała, aby o składzie „najwyższego organu władzy państwowej”

decydowali obywatele. Choć w Sejmie PRL reprezentowane były także tzw. stronnictwa sojusznicze oraz bezpartyjni (w tym przedstawiciele środowisk katolickich — współpracujących z władzami, ale przez pewien czas także względnie niezależnych, spod szyldu Koła Poselskiego „Znak”), to decydujący głos w sprawie wyboru wszystkich posłów należał do gremiów kierowniczych PZPR, która mogła zablokować kandydatury wysuwane przez swoich „sojuszników”. Rola ZSL i SD w systemie politycznym PRL sprowadzała się przede wszystkim do pełnienia funkcji „pasów transmisyjnych” partii do określonych środowisk i grup społecznych.

W rozprawie potwierdziłem hipotezę, iż system wyborczy PRL był początkowo odwzorowaniem, a następnie zmodyfikowaną wersją rozwiązań stosowanych w Związku Sowieckim. Podczas pierwszych wyborów do Sejmu PRL w 1952 r. wiernie skopiowano mechanizmy wyborcze stosowane w ZSRS od lat trzydziestych XX w. Na jedynych zarejestrowanych w poszczególnych okręgach listach wyborczych FN znalazło się dokładnie tylu kandydatów, ilu posłów miała liczyć „wybierana” izba. W toku kampanii wyborczej stosowano na szeroką skalę różnego rodzaju represje, za pomocą których zwalczano wszelakie (prawdziwe i domniemane) objawy negatywnego nastawienia do władz.

Na fali tzw. odwilży październikowej, do której asumpt dały ograniczone reformy w samym centrum sowieckiego imperium po śmierci Józefa Stalina, i pod naciskiem polskiego społeczeństwa, które gremialnie domagało się liberalizacji systemu, w tym m.in. zapewnienia obywatelom realnego wpływu na Sejm PRL w drodze demokratycznych wyborów, nowe kierownictwo PZPR na czele z Władysławem Gomułką w 1956 r. zdecydowało się na częściową zmianę skrajnie niedemokratycznych praktyk wyborczych. W decydującym momencie, na ostatniej prostej sejmowej kampanii wyborczej przed wyborami ze stycznia 1957 r., Gomułka wycofał się jednak z — i tak bardzo ograniczonej — demokratyzacji, wzywając wyborców do głosowania „bez skreśleń”, a więc *de facto* do rezygnacji z ustanowionej dopiero co możliwości wyboru między poszczególnymi kandydatami, wciąż reprezentującymi zresztą tylko jedną platformę wyborczą pod nową nazwą — FJN. Przez kolejne blisko trzy dekady, choć jeszcze trzykrotnie zmieniano przepisy prawa wyborczego obowiązującego przy wyborach do Sejmu PRL, mechanizm kształtowania składu izby pod kontrolą PZPR pozostał niezmienny. Opierał się on nie na rozwiązaniach prawnych, lecz na nieformalnych praktykach, zaczerpniętych ze Związku Sowieckiego, takich jak obsadzanie zaufanymi ludźmi komisji wyborczych, głosowanie na jedną listę wyborczą, obejmującą wszystkich kandydatów i blokowanie rejestracji niezależnych list, czy manipulacje spisami wyborców. Po 1956 r. znacząco ograniczono co prawda represje towarzyszące kampaniom wyborczym, jednak w dalszym ciągu za różnego rodzaju przejawy oporu groziły rozmowy dyscyplinujące z funkcjonariuszami SB, a za „wrogą działalność” można było trafić do więzienia. Władze z jednej strony starały się „zachęcić” do udziału w wyborach bardziej perswazyjnymi środkami (nachalna propaganda przekonywała np., że głosowanie jest obywatelskim obowiązkiem), z drugiej — umiejętnie podsycali wśród obywateli strach przed domniemanymi konsekwencjami absencji wyborczej.

W dysertacji odtworzyłem również mechanizmy zakulisowej rywalizacji, do której dochodziło podczas konstruowania list wyborczych. Była ona ukrywana za fasadą powszechnej jedności, o której świadczyć miało wystawianie pod głosowanie w kolejnych wyborach do Sejmu PRL w każdym okręgu tylko jednej listy wyborczej, którą firmował przesłaniający faktyczną wszechwładzę PZPR FN (w 1952 r.) czy też FJN (w latach 1957–1980) lub PRON (w 1985 r.), oraz wyniki wyborów, w których według oficjalnych danych, za wyjątkiem 1985 r., miała brać udział, głosując za kandydatami zamieszczonymi na tzw. miejscach mandatowych, przytłaczająca większość uprawnionych do głosowania obywateli. Niemniej jednak o miejsca na listach wyborczych dla swych reprezentantów rywalizowały

różne niesformalizowane grupy towarzyskie czy koterie w samej partii i w innych reżimowych organizacjach. Rywalizacja ta przebiegała często w obrębie określonego środowiska zawodowego na danym terenie, któremu według klucza społeczno-zawodowego, ustalanego przez kierownictwo partyjne, niejako przysługiwał mandat z danego okręgu. O ile z góry wiadomo było bowiem np., że z województwa lubelskiego posłem zostanie prawnik, członek SD, a z województwa szczecińskiego partyjny robotnik, pracownik przemysłu stoczniowego, o tyle nazwiska konkretnych osób, odpowiadających tym profilom, były już kwestią zakulisowych rozgrywek. Toczyła się swoista niejawna gra, w ramach której wszystkie chwytły były dozwolone. Osoby promujące określonego kandydata na kandydata często starały się jednocześnie dyskredytować jego rywali, np. rozpowszechniając mogące im zaszkodzić, niekoniecznie prawdziwe, informacje na ich temat. Mogły one dotyczyć także takich kwestii jak pochodzenie społeczne czy „nieodpowiednie” koneksje towarzyskie (np. kontakty z osobami duchownymi). Podczas gdy decydujący głos przy układaniu list wyborczych należał do gremiów kierowniczych PZPR (na poziomie centralnym — Biura Politycznego i Sekretariatu KC, na poziomie wojewódzkim — egzekutyw komitetów wojewódzkich), kluczem do zwycięstwa w tej rywalizacji były znajomości, dojścia i poparcie właściwych decydentów.

Kolejnym ważnym wnioskiem płynącym z moich badań jest częściowe potwierdzenie hipotezy, że wszystkie wybory do Sejmu PRL w latach 1952–1985 podlegały, stosowanym na wielu poziomach, manipulacjom i fałszerstwom. W istocie podczas każdego głosowania wykorzystywano bowiem tego rodzaju praktyki, ale miały one miejsce przede wszystkim na najniższym poziomie procesu wyborczego, tj. w obwodowych komisjach wyborczych. Do podstawowych manipulacji, a więc działań wykraczających poza ramy, które nadawały wyborom przepisy prawa oraz stojących z nimi w sprzeczności, należało blokowanie zgłaszania niezależnych list wyborczych (tu kluczową rolę odgrywały komisje okręgowe), wywieranie bezprawnych nacisków na udział w głosowaniu, głosowanie jawne i „bez skreśleń” oraz umożliwianie jednemu wyborcy oddawania kilku głosów. Fałszerstwa, rozumiane jako bezprawne zmiany dokonywane w dokumentacji wyborczej, polegające na zamianie danych, oddających stan faktyczny, na odpowiadające oczekiwaniom władz, obejmowały natomiast przede wszystkim spisy wyborców, z których wykreślano osoby co do których spodziewano się, że nie wezmą udziału w wyborach. „Poprawki” na spisach nanoszono także w dniu samego głosowania (kiedy dobiegało ono końca), wykreślając osoby, które nie pojawiły się w lokalu wyborczym. Często dochodziło również do przekwalifikowywania głosów nieważnych na ważne. Zdarzało się wrzucanie głosów do urn za wyborców, którzy nie przyszli na głosowanie, przez samych członków komisji wyborczych. Metody manipulacji i fałszerstw stosowane przy wyborach do Sejmu PRL w latach 1952–1985 uniemożliwiają dziś precyzyjne odtworzenie ich prawdziwych wyników. Te oficjalne w żadnym wypadku nie mogą być traktowane jako wyraz rzeczywistych poglądów politycznych obywateli. Mając na uwadze ogromną presję propagandową oraz różnego rodzaju naciski, którym poddawani byli wyborcy w PRL, można jedynie przypuszczać, że prawdziwa frekwencja w każdym głosowaniu wynosiła nie mniej niż 75 proc.¹¹, najpewniej zaś oscylowała między 80 a 90 proc.

¹¹ Na taki poziom szacowali średnią frekwencję wyborczą w samym Związku Sowieckim autorzy prac publikowanych na Zachodzie: Victor Zaslavsky, Robert J. Brym, Martin Harrop i William L. Miller (V. Zaslavsky, R. J. Brym, *The Functions of Elections in the USSR*, „Soviet Studies” 1978, t. XXX, nr 3, s. 366; M. Harrop, W. L. Miller, *Elections and Voters. A comparative introduction*, Basingstoke–London 1987, s. 21). Z kolei zdaniem Rasmey Karklinsa wynosiła ona średnio 90–95 proc. (idem, *Soviet Elections Revisited: Voter Abstention in Noncompetitive Voting*, „American Political Science Review” 1986, t. LXXX, nr 2, s. 453).

Negatywnie zweryfikowałem natomiast ostatnią z moich hipotez. Wszystko wskazuje na to, że prawdziwe wyniki kolejnych wyborów sejmowych były nieznane także samemu kierownictwu partyjnemu, które nie dążyło do zdobycia o nich wiedzy. Analizowano co prawda informacje na temat „wrogich wystąpień” podczas kampanii wyborczych, dostarczane przez aparat represji, jednak jeśli chodzi o rezultaty samego głosowania, zadowolano się „gotowym produktem” — oficjalnymi danymi, które za każdym razem można było ogłosić jako kolejny sukces partii rządzącej.

Ze względu na szerokie cezury chronologiczne oraz wielowątkowość podejmowanej tematyki rozprawa ma układ chronologiczno–problemowy. Odrębne rozdziały poświęcone zostały głosowaniom, które znacząco różniły się od pozostałych (w 1952, 1957 oraz 1985 r.), natomiast praktyki wyborcze z lat 1961–1980 przedstawiłem w ujęciu problemowym. Charakter wprowadzający mają dwa pierwsze rozdziały, wybiegające poza cezury chronologiczne wyznaczone w tytule pracy, co jest uzasadnione potrzebą nakreślenia tła i uwarunkowań, które miały wpływ na ukształtowanie modelu wyborów do Sejmu PRL w latach 1952–1985. W rozdziale pierwszym została zatem zaprezentowana charakterystyka systemu wyborczego w Związku Sowieckim oraz opis różnych modeli głosowań w państwach sowieckiej strefy wpływów i funkcji wyborów w systemie komunistycznym. Rozdział drugi dotyczy natomiast początków władzy partii komunistycznej w Polsce, kiedy odbyło się tzw. referendum ludowe i wybory do Sejmu Ustawodawczego.

Dla większej przejrzystości wyводу dalsze cztery rozdziały zostały przygotowane według podobnego schematu. W pierwszej kolejności opisałem w nich polityczne tło wyborów do Sejmu PRL w 1952 i 1957 r., w latach 1961–1980 oraz w 1985 r. Dalej zaprezentowane zostały przepisy prawa wyborczego, na podstawie których odbywały się poszczególne głosowania oraz ich przygotowanie. Następnym punktem poszczególnych rozdziałów jest opis kampanii wyborczych oraz wyników wyborów.

Najbardziej rozbudowany jest rozdział piąty, w którym w odrębnych podrozdziałach opisałem manipulacje i fałszerstwa wyborcze oraz stosunek do wyborów społeczeństwa i rozwijającej działalności od drugiej połowy lat siedemdziesiątych opozycji demokratycznej. Mając na uwadze ich znacznie szerszą niż w poprzednich latach skalę, działaniom środowisk i organizacji opozycyjnych poświęciłem również odrębny podrozdział rozdziału szóstego.

Wybory sejmowe oraz poprzedzające je kampanie wyborcze spełniały w PRL typowe funkcje przypisywane wyborom w państwach komunistycznych. Miały na celu przede wszystkim mobilizację jak najszerszych kręgów społeczeństwa do aktywnego poparcia władz oraz rozpropagowanie programów i planów uchwalanych przez rządzącą PZPR, w ograniczonym zakresie wspomagały natomiast legitymizację jej niedemokratycznych rządów. Oficjalny wymiar wyborów do Sejmu PRL był tylko częścią propagandowej fasady, skrywającej prawdziwe mechanizmy funkcjonowania systemu, opartego na hegemonii jednej partii.